

Vaszary János Általános Iskola

A műemlék épületegyüttes
művészettörténeti dokumentációja

Kövesdi Mónika

műemléki érték dokumentálása szakterület 21-0247

Tata, 2018.

A Vaszary János Általános Iskola műemlék ingatlana

Művészettörténeti dokumentáció

A műemlék épület

A tóvárosi városközpont jelentős épülete az iskola. Jelentőségét nemcsak széles homlokzata, tekintélyes tömege adja, nemcsak műemléki karaktere, hanem az a körülmény, hogy a modern térképzés és az útépités során elpusztított régi városközpont emlékét őrzi. Az épület hátsó, barokk szárnya a műemlékileg jelentős Óratoronnyal, a kapucinus kolostorral és templommal együtt mutatja a barokk mezőváros, Tóváros műemléki karakterének nyomait. Az U alakú, homlokzati épületrész, az egykori polgári iskola a 20. század első négy évtizedében virágzó, polgárosodó Tóváros arculatát őrizte meg, a hajdani Esterházy utca (a tóvárosi főútca, Ady Endre utca) házsorához illeszkedően, melyek látványát a hozzá hasonlóan megjelenő, szintén eklektikus homlokzatú Esterházy Szálloda (ma Kristály Szálló) zárta le.

Az újabb **műemlékjegyzék** leltára így írja le az épületet:

Iskola (Vaszary János Általános Iskola)

Országgyűlés tér 4.

hatsz. 3074

késő barokk, historizáló

18. század vége, 1904.

Az Országgyűlés tér, Agostyáni út, Somogyi Béla u. által határolt telkeken, zárt sorú beépítésben álló, különböző építési idejű, egyemeletes, U alaprajzú épületegyüttes. Legkorábbi része az Agostyáni út 4. alatt álló, egykori kaszárnya, téglalap alaprajzú, egyemeletes, nyeregtetős épület. Udvari homlokzatának földszintjét félköríves árkádok alkotják, homlokzatának középtengelyében, a nyolcszög három oldalával záruló, lépcsőházi rizalit található. Kétraktusos és oldalfolyosós elrendezésű, egy helyiség csehsüveg boltozatú, a többi

tér részben poroszsüveggel, részben síkmennyezettel fedett. Épült a 18. század végén. Ehhez csatlakozik az U alaprajzú, egyemeletes, nyeregtetős iskola, amely lépcsős oromzatokkal lezárt oldal- és középrizalitokkal tagolt. Épült 1904-ben. 1996-ban tornateremmel bővítették a Somogyi Béla u-i szárnyat.¹

Az **1952-es városképi vizsgálat**ban még csak az Agostyáni u. 4. (a hátsó épületszárny, az egykori kaszárnya) szerepel:

Agostyáni u. 4. Középület, egyemeletes, 18 ablakos, XVIII. sz. vége. Egyszerű, nyugodt ritmusú párkányos, egyszerű ablakkeretelésű épület.

Műemlékjellegű. Lehetőleg fenntartandó.²

Az **1986-os városképi vizsgálat** ezt írja:

Országgyűlés tér. Tóváros központja. Ide futnak be a főbb utak és a Tatával összekötő Váralja is.

Központja az Óratorony. Hangsúlyos épülete a Bartók Béla út sarkán a kapucinusok temploma, a vele egybeépített rendházzal, a mögötte levő múlt századi iskolával, és az Agostyáni út – Somogyi Béla utca közötti, 1904-ben épület iskola. A tér többi házát lebontották, észak felé kinyitották a forgalom számára, megszüntetve ezzel tér-voltát.³

Az épületegyüttes jelentőségére tehát időben felfigyelt a kutatás, az Agostyáni út felőli, barokk szárnyat külön is kiemelve, és erre a patinás épületre való tekintettel, valamint az épület komoly városképi jelentőségét figyelembe véve került sor a teljes épület védetté nyilvánítására.

2013-ban készült művészettörténeti dokumentáció az épületről, a héjazat cseréje miatt. Ezúttal nem felújításról, hanem bővítésről lenne szó. A Vaszary-iskola a város legnagyobb iskolája, viszonylag kis alapterülettel. A bővítést, új termek kialakítását tetőtérbeépítésben képzelik el. A dokumentáció kiterjed az egész épületre, de a tervezett átalakítás csak a barokk szárnyat érinti.

1-2. Az épületről szóló szakirodalom

és az épületre vonatkozó források ismertetése

Településtörténet

A mai város magját két középkori mezőváros, és több kisebb település adja. A település történetét a Tata története-monográfia adatai alapján ismertetjük.⁴ A vártól keletre elterülő Tóváros, és nyugatra elterülő Tata véglegesen csak 1938-ban egyesült. Míg Tata 11. századi alapítású, és története a Szent István-kori monostorral való összefüggésben kezdődik, Tóvárost 1402-ben említik először, Újtata, Totis Slavonicalis, Tótváros néven, nyilván a Duna túloldaláról érkező szlovák hospeseknek köszönhetően.

Épületünk a tóvárosi városrész történelmi városközpontjában helyezkedik el. Éppen ezért a rövid várostörténeti összefoglalás elsősorban a középkori mezőváros, Tóváros történelmére irányul.

Tata településének magját a hagyomány szerint az Árpád-kori bencés apátság, és az ekörül létesülő falu adta. A bencés apátság helyét – amelyet ásatás még nem hitelesített – a helytörténeti hagyomány a Kossuth tér közelében, a főtérről a vár felé lejtő Burgundia városrészben (a mai Fürdő utcán) vélte megtalálni.

1305-ben már *oppidum*, 1388-ban *civitas* néven említik a települést. A 15. században Tata már királyi birtok, és a Lackfiak Zsigmond király kezére jutott lovagvára pompásan kiépített királyi várpalota. Zsigmond magyar király és német-római császár gyakori tatai tartózkodásának köszönhetően Tata és Tóváros virágzott és gyarapodott.

Tóváros eredeti neve Újtata, 1402-ben említik először. 1413-ban már mezőváros, a Nyitra megyéből áttelepülő soltészek, hospesek települése. 1459-ben a két szomszéd mezővárost *Thata Hungaricali* és *Thata Sclavonicali* néven említik. Innen ered Tóváros neve is: Tótváros volt eredetileg, népetimológia vezetett mai nevének kialakulásához.

Tóváros központja a mai Harangláb környéke, ahol a budai országút a tatái úttal találkozik. Itt állt a Szűz Mária templom, később pedig a ferences kolostor, amely az 1510-es országgyűlésen megjelent követek jelentésében is szerepelt. Az országgyűlést ezen a téren tartották.

Zsigmond, Mátyás és II. Ulászló királyok birtoklása után – amely az uralkodói kíséretnek elhelyezésére és ellátására képes és arra berendezkedő, fejlődő királyi várost feltételez –, a következő évszázad pusztulást hozott Tatára és Tóvárosra.

A végvárrendszer részeként állandó hadiesemények színhelye volt a vár és környéke, amely a terület elnéptelenedésével, és ingatlanainak nagymértékű pusztulásával járt. (A régi ingatlanok szétbontásának, elhordásának művét majd az újratelepülés építési lendülete fejezi be a 18-19 században.)

Amikor 1727-ben gróf Esterházy József országbíró megvásárolta Krapff Frerenc József Gáspár udvari hadiszállítótól a magánkézre jutott tatái várbirtokot és uradalmat, egy új korszak vette kezdetét.

Paradigmaváltást jelentett ez a város jogállásában, amennyiben a királyi birtok magánkézre került, s ettől kezdve földesúri város, mezőváros volt. Az ekkor betelepülő, részben német (sváb) lakosság a város etnikai, vallási arculatát formálta át. Újra megjelenik a zsidó lakosság, amely az uradalommal kötött szerződés értelmében védettséget élvez és így később a város jelentős gazdasági és szellemi tényezőjévé válik. Szemlátomást megváltozik a város építészeti karaktere, hiszen az elpusztult, vagy romos állapota miatt bontásra kerülő ingatlanok helyét az ekkor lendületesen jelentkező és terjedő új korstílus, a barokk formanyelve, téralkotása szerint megformált épületek veszik át. Azzal is számolnunk kell, hogy itt nem egyszerűen egy új stílus jelentkezik, amely néhány évtized alatt, szinte egy ütemben hozza létre a várost, de az új stílus többé-kevésbé egyöntetű, összehangolt karaktert is kap, ugyanis Tatán, mint uradalmi központban, a tata-gesztesi uradalom birtokközpontjában uradalmi építési iroda működik. Nemcsak az uradalom számára készülnek itt templomok, lakóházak, hidak, malmok tervei, de innen kérnek, vásárolnak terveket magánszemélyek is.

A 18. század során kiépül a két mezőváros. A romos részeket elbontják (a vár és a szentivánhegyi templom ilyen jellegű átalakításáról vannak adataink), Tóvárosra felépül a kapucinus rendház (1743), Tatán a piaristák társháza és iskolája (1765), a középkori plébániatemplomot felváltó új, nagyszabású plébániatemplom (megáldás 1784), a grófi

kastély (1765-1806), épülnek az iskolák, ispotályok, malmok, vendéglők és lakóházak. A virágzó mezőváros építési lendületére a tóvárosi angolpark létesítése teszi fel a koronát (1783-tól). 1806-ban tér haza párizsi diplomáciai szolgálatából Esterházy Ferenc gróf, ettől kezdve lehet az állandó főúri jelenlétre számítani a jól berendezett vidéki birtokon.

Tóváros városközpontja – a középkori városszerkezetet őrizve - a kapucinus rendház előtti tér. Itt halad el a széles Öreg utca (később Budai, majd Esterházy utca), az a főút, amely egyben a Budát Béccsel összekötő utat jelenti.

Tóvárosban van a gróf angolkertje és versenypályái. A Békahegyen létesített angolkert az 1790-es években már látványosságnak számít, ismerjük Kazinczy Ferenc leírásait, aki két alkalommal is felkeresi a helyet, és a tóvárosi főutca fogadjában, a mai Kristály Szállóban éjszakázik.

A 19. század során fokozatosan helyeződik át a hangsúly gazdasági és társadalmi téren egyaránt az ódon Tatáról Tóvárosra. Jól jelzik ezt az emancipálódó zsidóság demográfiai adatai: a zsidók az évszázad során az uradalom védelmét jelentő Burgundia városrészéből (Tata, a kastély mellett) folyamatosan költöznek Tóvárosra, üzleteket nyitva, üzemeket alapítva.

1867 után újabb virágkor köszönt be mind az uradalom, mind a két mezőváros életében. Esterházy Miklós József gróf lótenyésztésbe fog, tréningtelepet állít fel, lóversenypályákat épít, derbyket rendez, vendégeinek színházat emel – vagyis a korabeli társasági élet virágzó központjává teszi városát. A tóvároskerti vasútállomáson ekkor áll meg az első vonat, a derbykre érkező vendégekkel. Az istállók Tóvárosban, a mai Egység utca környékén voltak.

A 19. század utolsó évtizedeiben beköszöntő fénykor a közlekedés javulásának, a média megjelenésének köszönhetően egy turisztikai fejlesztés kezdetét is jelentette. A két mezőváros csodálatos miliője, hihetetlen természeti adottságai (a bőven fakadó forrásvizek) ismertté váltak országosan is. A város tehát több szinten is nyitottá vált, mind a grófi udvar, mind a város részéről. Ennek következtében új lakók jelennek meg a városban: festők, építészek, angol lovászok, bohémek, mint az istállótulajdonos Szemere Miklós, akiről Krúdy Alvinczy Eduárdot mintázta. Néhányan közülük villát építenek az Öreg-tó partján, köztük pl. Feszty Adolf és Gyula, Feszty Árpád testvérei.

Az idegenforgalom egyre tudatosabb koncepció formájában jelentkezik. Az 1930-as években kezd működni a tóvárosi Idegenforgalmi Szövetség, amely turisztikai programokat szervez és

ajánl ki, és kiadványokat szerkeszt. 1933-ban Esterházy Ferenc gróf, a zeneszerző is ugyanebbe az irányba mozdul, amikor kastélykertjében, az angolkertben szabadtéri színházat rendez.

Eközben a tatai születésű Magyary Zoltán egyetemi tanár, közigazgatás tudós városfejlesztési koncepciója kísérleti- és mintaterépévé választja Tatát. Teljesen egyedülálló módon, tudományosan megalapozva gondolta át a város adottságait, fejlesztési lehetőségeit, és alakította át annak arculatát. Tevékenységének köszönhető számos tudományos publikáció, várostörténeti munka, várostervezési elképzelés, építkezés, és közigazgatási átalakítás. A két mezőváros 1938-as egyesítése ennek a koncepciónak az ívébe illeszkedik (1938).

A tóvárosi városközpont

A tóvárosi főtér látványa a széles, tatai főtérhez, a piachoz hasonlatos. A céhlével fejlécén megjelenő városkép jól mutatja ezt a karaktert. A dimbes-dombos Tata sűrűn tele van épületekkel, míg a tóvárosi főtér tágas, de üres, egyetlen artézi kúttal. A metszet jobb oldali épülete talán éppen ezzel a községházával egyezik meg, mint annak legkorábbi változata.

A korábbi évszázadok során is ugyanitt volt a városközpont.

Tóváros kiterjedése mindig is az Öreg-tótól, és a várhoz közvetlenül tartozó királyi/földesúri birtokrésztől, kertektől ugyancsak keletre eső területen keresendő, a Tata felől érkező, várat megkerülő, és Dunaalmás felé haladó utca és a régi budai országút kereszteződésében. Ez a régi városközpont pontosan a mai Országgyűlés térnek felel meg. Az 1510-es, néhány napon keresztül Tatán székelő országgyűlés krónikása, Pietro Pasqualigo velencei követ jelentésében megörökíti a színhelyül szolgáló tóvárosi ferences kolostort, amely a mai főút torkolatában, kb. a mai Fényes Áruház helyén lehetett.⁵

A 18. századtól már részletesebben el tudjuk képzelni a városközpont képét. Az út mellett, gróf Esterházy József országbíró, a birtok új földesura szándékainak megfelelően, a katolikus hit újbóli térnyerése érdekében felépül 1743 és 1748 között a kapucinusok rendháza és temploma. Ez az épületegyüttes a tér sarkán áll. 1763-ban a földszintes, oromzatos barokk lakóházakkal szegélyezett, tágas tér közepén haranglábat emelnek. A sajátos műemlék

hivatalos megnevezése óratorony, de építésének legfontosabb célja nem a fióktetőkbe épített óraszerkezetek, hanem a harangszékek elhelyezése, hogy a kapucinusok (rendi előírásoknak megfelelően kisméretű) huszártornyának harangját, annak hangját megtoldják, és egy 4 harangból álló tornyot állítsanak.

A torony háttérében a város régi temetőjének telke volt. **A mai Vaszary iskola helyén hosszú időn keresztül temető terület el**, a temetőkertben egy kisebb kápolnával, amelyet Szent József nevére szenteltek fel. Régi térképeink feltüntetik ezt a helyet, a sírokkal és a kápolnával.

A temető telke, a mai iskola ingatlanával pontosan megegyezik. A tér, oldalt a két utca, hátulról pedig patak jelentette kiterjedésének határait. A közepén elhelyezkedő József-kápolnán kívül más épület ekkor még nem állt itt.

A város egyháztörténetének kutatója, Mohl Adolf apát-plébános írja a temető és a kápolna történetéről 1909-ben:

„A belvárosi temető a jelenlegi Ágostyáni és Gyár (temető) utcák torkolatánál terült el; körülbelül ott, ahol ma az állami népiskola és a honvéd-laktanya áll. Ebben a belvárosi temetőben épült, nemsokára az 1719-ik év után, a sokáig köztiszteletnek örvendő József-kápolna.” Az 1781-es Visitatio Canonica még említést tesz a kápolnáról. Mivel alapítványi miséket, sőt esküvőket is tartottak benne, nyilván kisebb templom lehetett inkább, mintsem sírkápolna vagy ravatalozó.⁶

„ Sz. József-kápolna. Épült, mint már egyebütt kifejtettük, 1720 körül. A tóvárosi hagyomány az 1749 szept. 26-án elhunyt Mulz Terézt tartja építőjének; még pedig azért, mert sírkőlapja a kápolna közepét foglalta el s az alatta levő kriptában egyes-egyedül ő volt eltemetve. Ezen, Sz. József tiszteletére szentelt kápolna a régi belvárosi temető közepén, a régi iskola udvarának szögletében állott 1889-ig; mikor is a szomszédos honvéd laktanya építése alkalmával, püspöki engedéllyel lebontották. Ezen alkalommal úgy a kriptában talált csontokat, valamint a kriptai írásos kőlapját kiszállították az almási temetőbe.”⁷

Egyébként még a legújabbkori építkezések kapcsán is kerülnek elő sírok, de sem a temetőnek, sem a József-kápolnának nincs hitelesen dokumentált emléke, nem volt leletmentés, és nem készült régészeti dokumentáció.

A 19. századból származó dokumentumokon (Második és Harmadik Katonai Felmérés térképszelvényei, Kataszteri térképek) a telken még áll a József-kápolna, sírokat viszont már nem látunk. A tér felől a telken egy U alaprajzú épület látható, hátra forduló szárnyakkal, az Ágostyáni út felől rövidebb, a másik oldalon hosszabb szárnyépülettel. A telek hátsó sarkában (K-i végén), azon a helyen, ahol a kaszárnya kapuja volt (van), L alakú épület figyelhető meg. A tér felőli épület a községháza volt, míg a K-i épületről nem tudunk semmit. Annyi bizonyos, hogy a 19. század közepén a telken már állt épület. Bizonyos források 1867-re teszik a kaszárnya alapítását, így akár az az épület lehet a kaszárnyaépület magva is.

Az 1885-ös kataszteri térképen már egy nagyobb kaszárnya bővítését tervezték, amely az akkor még ott álló József-kápolna bontásával járt. Eszerint az 1885-ös épületnek lépcsőháza van, tehát emeletes, viszont a legénységi szállások előtti folyosó terve csak ekkor készült.

3. Az épület leírása

A hatalmas, összetett épületegyüttes telke legyezőszerű, egyik oldalán kissé ívelt, trapéz alakú. A trapéz szűkebb oldala esik a tér felé, ez a főhomlokzat (Ny-i szárny homlokzat).

Az emeletes épület főhomlokzata 13 tengelyes (3-1-1-3-1-1-3 osztással), amelyet az oldalról számolt 4. tengelyeknél kisebb rizalit, a középső 3 tengelynél erősebb rizalit tagol. Balról a 4. tengelyben ajtó nyílik. A közép- és az oldalrizalitok kiemelték: az emeleti ablakok itt timpanonos ill. lunettás szemöldökpárkánnyal hangsúlyozottak, a középső tengely ablakköténye díszített. A 4. 7. és a 10. tengely felett a párkánykoronát lépcsőzetes oromzat töri át, a 7. tengely feletti (középső) oromzat tört párkánya felett obeliszk magasodik. Az orommezőkben kör alakú padlásszellőző ablakok nyílnak. A középső 5 tengely hatosztású ablakait falazott osztópillér vágja ketté. A homlokzat díszei a vakolatarchitektúra falsávok és a sarokrusztika (ablakok szalagkeretelése, szemöldök és könyöklőpárkányai, a sarkok armírozása), a köztes falmezők téglaburkolatot kaptak. Az egész homlokzati rendszer piramidálisan épül fel, a középrész felé gazdagodó díszítmények és tagozatok folytán.

Az iskolaépület tartózkodó neoreneszánsz eleganciája jelenlegi tudásunk szerint Molnár György helyi építőmester tervezői munkájának eredménye.

Az Agostyáni út felé eső oldalhomlokzat feltárja az épületegyüttes eredetét. A tér felé eső első szakasz az 1904-ben épült polgári iskola, amely zártan egybeépült az egykori honvédlaktanya épülettömbjével.

A polgári iskola szakasza 13 tengelyes, rizalittal ill. oromzattal kitüntetett szélső, 2-2 tengellyel, és ugyanígy képzett középső tengellyel, melyben a boltíves kapu nyílik. A homlokzatalakítás a főhomlokzathoz hasonló, a téglaborítást viszont nélkülözi. A saroknál lévő első két tengely nyílásai a földszinten és az emeleten vakok.

Az ezzel szorosan egybeépült, valamivel alacsonyabb szintmagasságú kaszárnya 17 tengellyel (3-2-3-2-3-1-3) járul hozzá az oldalhomlokzat hosszúságához. A kapu a 12. tengelyben nyílik. Az egykori kaszárnya külső homlokzata nyugodt ritmusú. Mind a földszinten, mind az emeleten sima szalagkeretelésű ablakokat látunk. A hosszú homlokzatot horizontálisan övpárkány és koronázó párkány tagolja, vertikálisan pedig kis kiülésű rizalitok, amelyeket eredetileg vakolatrusztika emelt ki, jelenleg a falfestés eltérő színe. A rizalitoknál a koronázó

párkányok fríze domborműves kerámia díszítősorokat mutat – ezek a tatai házak jellegzetes épületdíszei a 19. század végén.

A Somogyi Béla útra néző oldalhomlokzat a tér felől indulva a polgári iskola kétszintes tömbjének homlokzatából, és az ezzel az épülettel egybekapcsolt új sportcsarnok - karakterében az iskola stílusához simuló - homlokzatából áll. A polgári iskola homlokzata a főhomlokzathoz és az Agostyáni úti oldalhomlokzathoz hasonlóan képzett, 12 tengelyes, a széleken 2-2 tengelyes, oromzattal lezárt rizalitot mutat. A homlokzat burkolatánál itt is nélkülözik a téglát. A sportcsarnok ablakai a polgári iskola udvar felőli ablaksorának motívumát ismétlik.

A trapéz alakú **udvarban** a két megelőző épület átépítésének/összekapcsolásának, és a két épület különböző építészeti karakterének köszönhetően tagolt és változatos a homlokzatok képe. A (tér felőli) Ny-i szárny 6 tengelyes, mind a földszinten, mind a tőle övpárkánnyal elválasztott emeleten 6-6 nagyobb, félköríves lezárásu ablak van, vakolatból kialakított szalagkereteléssel és emeleti könyöklőpárkánnyal. Az É-i szárny 4 tengelyes, alul 1 ajtó+3 ablakkal, az emeleten 4 ablakkal, a Ny-i homlokzatnak megfelelően kialakítva. Az É-i szárny folytatása 1 tengelynyi beugrás az udvar felé, 1 tengelynyi visszaugratás, majd egy 3 tengelyes, ugyancsak az udvar felé beugró szakasz. Úgy látszik, itt ért véget a polgári iskola tömbje, és a

kaszárnyával való egybenyitás után falat vagy épületszárnyat bontottak. E 3tengelyes szakaszt jelenleg tűzfalas oromzat zárja. Ez után következik a modern sportcsarnok szakasza.

A D-i szárny udvari homlokzata a tér felől kiindulóan a következő: 2tengelyes szakasz, külön kontyolt nyeregtetővel fedve (ez a szabályos tömeghez toldalékként csatlakozó lépcsőház), majd 2 tengelyes visszaugró szakasz, a kapualj és a kapusfülke számára, újra előreugró szakasz, majd a vele szemközti oldalhoz hasonló, 3tengelyes szakasz, azon a helyen, ahol eredetileg bezárult a polgári iskola negyedik szárnya. Ez a két szemközti, az alaprajz hossztengeleiből erősen kiülő rész tehát az egykori negyedik, lebontott vagy fallal lezárt épületszárny csonkja. Tovább haladva balra folytatjuk a szárnyépület leírását. A két épület összekapcsolásánál képződött nyaktag a következő: 3 tengelyes csonk után a kaszárnya beforduló, később elbontott épületszárnyának csonkja, 1 tengellyel, melynek megmaradt fala, mint támpillér funkcionál. Ettől balra a régi kaszárnyaépület hosszú szakasza látható. Egy hosszabb, 8 tengelyes szakasz a lépcsőházig, a földszinten 5 kosáríves bolthajtás, részben nyitott, részben mellvédes, beüvegezve, míg az övpárkány felett, az emeleten folyosó üvegezett ablakkal. A lépcsőház tömege a nyolcszög 3 oldalával türemkedik ki az alaprajzból, középen egy nagyobb ablakkal. Ettől balra (K felé) 9 tengelyes szakasz, a földszinten folytatódnak a kosáríves árkádok, a két szélső kapu, a közbülsők falazott mellvéddel. Az övpárkány feletti emeleten az árkádoknak megfelelően kiosztott ablakok, a jobb oldali 3 árkád felett folyosó, üvegezett ablakkal. A régi fotók tanúsága szerint ezen a részen végig ablakok voltak.

Az épület alaprajzi elrendezése a polgári iskolai részen egyszerű és világos. Az udvar felől mindkét szinten folyosó van, az utca felé a folyosóról nyíló termek helyezkednek el. A főhomlokzat felől találjuk a főlépcsőházat, egykarú lépcsővel, vörösmész-kő lépcsőfokokkal, szép kovácsoltvas korláttal. Itt van a donátori tábla, az ajtóval szemközt egy szoborfülke aediculája (modern Vaszary János-szoborral, Szabó Tamás műve), az emeletre kanyarodó rész oldalfalán Kerti Károly domborműve. A Ny-i és D-i szárnyépület sarkán, egy toldalékban a másik lépcsőház tágas tere nyílik.

A térfedés a földszinten poroszsüveges, vagyis vasgerendákból áll, melynek köze téglával szegmensívben boltozott. Az emeleten síkfödém van.

A honvéd laktanya szárnya, az épület előzményeire, és eltérő korábbi funkciójára való tekintettel nem olyan áttekinthető, mint a polgári iskoláé. Általában elmondható, hogy kettős

teremsor figyelhető meg, mellette az udvar felől végigfutó folyosóval. Az oldalfolyosó földszintje tkp. nyitott árkád, efölött az emeleten ablaknyílásokkal megvilágított közlekedő folyosó van. A kettős teremsor merőlegesen benyíló kis folyosókról, oldalról közelíthető meg, és a kisebb termek megvilágításukat részben az utca felől, részben a folyosóról nyerik. Érdekes mozzanat a kosáríves árkád megjelenése az épület belsejében, a két traktus között. Megfigyelhető ez elfalazott formában a K-i részen, az emeleten, illetve nyitott formában a Ny-i részen (ma ebédlő). Az emeletre a szárny közepén kialakított, az egyenes homlokzatból kilépő tömegű lépcsőházból juthatunk. A térfedés itt is a földszinten poroszsüveg, az emeleten síkfödém.

A polgári iskola építőanyaga téglazug az Esterházy-gőztéglagyárból. A kaszárnya kő és téglazug.

A sportcsarnokot nem írjuk le. Az udvar végén, a telek K-i részén jelentéktelen szűkítések vannak. Kert nincsen.

Figyelemre méltó ingóságot nem találtunk.

A tetőszerkezet leírása

Az épület álló fedélszékes. A **honvédlaktanya** fedése nyeregtető, melynek udvar felőli oldala mélyebben ereszkedik le; amint a padlás udvar felől végigfutó, alacsonyabb szintje is mutatja, az épületnek ezen az oldalán a tetőszerkezet meg van toldva. Mindez annak köszönhető, hogy az oldalfolyosó a kaszárnyaépület magvánál valamivel később készült el. A padlás betonnal borított, amely magában foglalja a gerendázatot. A padlástérben látszik, hogy a kettős teremsornak megfelelően, az egymás melletti termek kaptak közös kéményeket.

A **polgári iskola** tetőfedése szintén nyeregtető, amely az épület egykori trapéz alaprajzának megfelelően fordul körbe. Az erős, szép gerendázat koszorú formán ül az épületen. A hőszigetelést takaró, könnyűbetonnal felöntött padláson magasan kiemelkednek a keresztgerendák. A külső homlokzatok felől fióktetők kisebb nyergei ékelődnek be szabályosan, szimmetrikusan a tetőszerkezetbe.

Az oromzatok egyforma méretűek, kivéve a főhomlokzat közepén emelkedőt, amely valamivel nagyobb. A főhomlokzat felől 3 ilyen fióktető, az Agostyáni utca felől ugyancsak 3 fióktető, a Somogyi B. utca felől 2 fióktető van. Az épület szabályos tömegéhez, és így a tetőszerkezethez is az udvar felé kisebb bővítmények csatlakoznak. Kontyolt nyeregtetővel csatlakozik a D-i szárnyhoz egy bővítmény (a mosdók felett), valamint az É-i szárnyhoz egy kisebb toldalék, míg az elbontott K-i szárny csonkja felett félnyereg tető van. Az udvar DNy-i sarkában a lépcsőház terét külön tetőszerkezettel sáttető borítja. Az alaprajzi elrendezésnek megfelelően, a termék folyosó felőli sarkai fölött kettős, széles kémények magasodnak; ezek ma már használaton kívüliek, egy részük vissza van bontva.

A héjzat jelenleg lapos, hódfarkú cserép. A padláson jócskán találtunk régi cserepet. A korábbi (az eredeti) egy egyszerű, lapos hódfarkú cserép, a későbbi egy egyenes szélű, hornyolt cserép. Szellőző nyílások nincsenek, erre a célra az oromzatok nyitott, dróthálós védett körablakai szolgálnak.

4. Értékleltár

Az épületegyüttes városképi jelentősége kiemelkedő. Bár a tér felőli *iskolaépület* a barokk városban kimagasló műemléki vagy történeti jelentőséggel nem bír, minden eredeti része védendő. Így a homlokzatok, az ott alkalmazott nyílásrendszerrel, a téglaburkolattal, vakolatarchitektúrával, lábazati kőborítással, az oromzatok koronázó motívumával, az azt lezáró obeliszkkel együtt.

Különös jelentősége van a hatalmas, faragott, ívelt szegletköveknek, amelyek a szintén vörösmész-kő lábazati burkolólapokkal és a kerékvetők bábjaival, a lépcsőkkel együtt jellegzetes és jelentős részletei az épületnek. A sarokkövek az 1904-es épületnél jóval korábbiak.

A lépcsőházakban a szép kovácsoltvas korlátok szintén védendők.

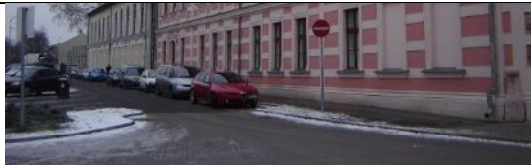
Műemléki szempontból értékesebb az iskola Agostyáni út felőli szárnya, az egykori *kaszárnya*. A korábbi épületeket befogadó és integráló épület egy egyöntetű külső kulisszát kapott. Külső homlokzatai, a nyugodt nyílásrendszerrel, a kerámia frízbetétekkel, a hosszú homlokzat rizalit tagolásával (ma már vakolatrusztika nélkül) szintén védendők. Az udvari homlokzaton megfigyelhető, kosárférfi árkád, amely az épületet tévesen későbarokk városi házként karakterizálja, feltétlenül megőrzendő. Az épület belsejében, a két traktus között mutatkozó árkádok (ebédlő), a korábbi nyílások (keresztfolyosó kőkeretes ajtó) a külső árkádsorokhoz hasonlóan legalább a mostani állapotukban fenntartandók, annál is inkább, mert e kaszárnyánál valószínűleg korábbi, 19. századi épület relikviái.

Értékleltár:

sor-szám	megnevezés	leírás	datálás	állapot	fotó
1.	Külső homlokzat, polgári iskola (Országgyűlés tér 4.) Országgyűlés tér, Agostyáni ill. Somogyi utca felől	Eklektikus homlokzatok: - a nyílások ritmusa, a homlokzat tagolása; - a neoreneszánsz rusztika és a korszakra jellemző (Tatán különösen kedvelt) téglaburkolat alkalmazása; - a párkány lépcsős oromzatai.	20. század első évei	jó	
2.	Külső homlokzat, kaszárnya (Agostyáni út 1-3.)	Az épület funkciójából adódó szigor: - Egyszerű nyílások ritmusa; - sima falsík, csekély kiülésű rizalitokkal; - díszítmény: övpárkány	19. század utolsó harmada (Monarchia idők)	jó	
3.	Kaszárnya kapuja (Agostyáni utca felőli 2. kapu)	Boltíves kapu és kapualj, kerékvetőkkal	19. század	jó	

4.	Udvari homlokzat (polgári iskola)	A polgári iskola U alakú épületének udvari homlokzata és ablaksora.	20. század első évei	jó	
5.	Sarokkövek, 2 db (Országgyűlés tér felőli homlokzat É és D sarkán)	A támpillérszerű, volutás vállú márványkövek a korábbi épületből valók, és önmagukban is nagyon szépek.	19. század	jó	
6.	Udvari homlokzat (kaszárnya)	Az egykori kaszárnya legjellegzetesebb építészeti részlete az udvar felőli, archaikusnak tűnő, árkádos folyosó.	19. század	jó	

7.	Lépcsőházi korlátok a polgári iskola két lépcsőházában	Kovácsoltvas korlátok	20. század eleje	jó	
8.	Iskolaépítés emléktáblája	A polgári iskola tér felőli bejáratánál, márvány tábla	1904.	ép	
9.	Márványkeretes ajtók a kaszárnya földszintjén 2 db	Korábbi, 19. századi épület hírmondója	19. sz.	jó	

10.	Lépcsőház a kaszárnyában	Sokszög alaprajzú, homlokzat síkjából kilépő tér, fa lépcsőfokokkal, 1 nagy ablakkal	1867-1885.	jó	
11.	Boltívsor, elfalazva az emeleten	Kosáríves boltívek sora, egykor nyitott, nagyobb tér osztására szolgálhatott, az iskolai használat érdekében falazták el, vszl. az 1950-es években.	19. sz.	jó	
12.	Boltívsor, a mai étteremben (korábban a kaszárnyaépület DNyi-i sarka)	Kosáríves boltívek sora	19. sz.	jó	
13.	Márvány (vörösmészkő) lábazati burkolat, körben, mindegyik homlokzaton	Lapos, csiszolt, nagy táblákból rakott lábazat	19-20. sz.	jó	

5. Építéstörténet

Építéstörténet. A honvédlaktanya

A temető terjedelmes telkének háta mögött folyt a Cseke-tóból kifolyó patak vize, amely fölött a mai Agostyáni útnak megfelelően hidat is építettek, és amely további szakaszán még malmokat is hajtott. Ezt az elrendezést mutatja a lakossági összeíráshoz készített felmérési térkép 1770-80 tájáról - ekkor itt még nagyobb épületnek nyoma sincs. Még a barokk karakterű honvédlaktanya sem áll.

A patakmeder a Vaszary iskola épületegyüttesének hátsó szárnya, a régi honvédlaktanya mögött szelte át ezt a területet, ez volt a telekhatár. Tehát a jelenlegi Vaszary iskola épülettömbjének telke maradéktalanul megegyezik a temető ingatlanával. Valahol a jelenlegi udvaron kell keresni a Szent József-kápolna nyomait.

A régi (18. sz.) térképeken, a katonai felmérések térképlapjain és a régi felvételeken kívül terv, felmérés nem került elő. Értékes adalék a Hadtörténeti Levéltárban őrzött felmérés a kaszárnyáról, ami 1913-ban készült.⁸ Tekintsük át ezeket a forrásokat!

A 19. század végi képeslapokon látjuk épületünket először, mind a tér felőli homlokzatot, a polgári iskolát megelőző épület képével, mind a honvédlaktanyát.

A hátsó részt, a honvédlaktanya csalóka módon későbarokknak tűnő épületegyüttesét az Agostyáni út felől, a patak hídjával együtt látjuk. A felvételek abban az időszakban készültek, amikor még önállóan működött a laktanya, és nem kebelezte be az iskola. Látjuk a kapu fölött az országcímert, és a távolban a 17 tengelyes, hosszú oldalhomlokzathoz a tér felől illeszkedő, új iskolaépületet is. A laktanya homlokzatán jól megfigyelhető a tartózkodó homlokzattagolás: a kis kiülésű rizalitokon vakolatrusztika alkalmazása. Az ablakok körül szalagkeretelés van vakolatból, a koronapárkány sima frízében pedig, a rizalitok szakaszain domborműves, ornamentális dísz látszik. A héjazat a 19. század jellegzetes tatai cserepe, a hullámos cserép.

Ez a hátsó épületszárny meglehetősen rejtélyes. Az épületről az első adat 1886-ból való, mint Tóváros község tulajdonát képező ingatlan: „ház udvarral a belsőségben”. 1888-ban az ingatlant már a honvédség bérlé. Az épület, amint láttuk, ennél korábbi, amelyet az új

funkciónak megfelelően bővítettek, egységesítettek. Az Agostyáni utca felőli főszárny műemléki karaktere – a sima, széles utcai homlokzat, a nyugodt ritmusú ablaksorral, kis rizalitokkal, szerény övpárkánnyal, és az udvari homlokzat földszintjének kosírvés tornáca – is korábbi épületet enged sejteni, amelynek építése a temető bezárása után, a XIX. század első felében valósul meg. Ennek a korábbi épületnek a felhasználásával épül a laktanya, a Kiegyezés után szerveződő Magyar Királyi Honvédség létrejöttével párhuzamosan, bizonyos adatok szerint 1889-ben.⁹ Az 1885-ös kataszteri térkép szerint a kaszárnya épülete kész, az épület teljes hosszában futó oldalfolyosó még csak tervben van. Az iskola 2004-ben megjelent jubileumi évkönyvének írója (hivatkozás híján nem ismerjük a forrását) másképpen tudja: „A laktanya 1867-ben épült. Földszintes épületére 1899-ben emeletet építettek.”¹⁰

Tóvároson a Budai Honvédkerület 64 zászlóaljtorzse állomásozott. (Később Komárom Megyei 13/IV. zászlóalj, 3. ezred II. zászlóalj, majd Szent István gyalogezred néven.) A honvédlaktanya hadtörténetét a Tata katonái című, hivatkozott kötet tanulmányírói foglalták össze.

Árulkodó részlet a kaszárnyaépület előzményeiről a lépcsőház mellett az épület tengelyére merőleges folyosó két nyílása. Kőkeretes ajtókat látunk itt, 1-1 kő lépcsőfokkal, amely arra utal, hogy valamikor itt, a későbbi kaszárnya közepén nyílhatott egy korábbi épület (lakóház, műhely, vagy a kaszárnya korábbi épülete) bejárata. Ugyanitt az emeleten, vagyis az udvari homlokzattól egy traktussal beljebb elfalazott kosírvés árkád látszik.

Az épület ma is látható (ma is meglévő) Agostyáni út felőli főszárnyának nagyobb szobáiban, kettős teremsorában kell keresnünk a legénységi szállásokat, amelyek oldalfolyosóval, lépcsőházakkal egészültek ki. A Hadtörténeti Intézetben fennmaradt felmérés szépen mutatja a századforduló idején már virágzó laktanya elrendezését.

Az egykori felmérési rajz tanúsága szerint a kaszárnya négyszögletes (trapéz) alaprajzú telkének minden oldalán épületszárny volt, 1-2 traktussal, illetve oldalfolyosós elrendezéssel, terjedelmes belső udvart fogva közre („alakuló tér”). Itt minden funkcionális helyiség megvolt. A legénységi szállások traktusához (az emeletes szárnyhoz) szervesen kapcsolódik az azóta elbontott, földszintes, kiszolgáló épület.

A főbejárat a Gyár utca (Somogyi Béla utca) felől nyílt, de működött az Agostyáni utcai kapu is.

A képeslapon az Agostyáni út felőli homlokzatot látjuk, az 1905-10-es évek táján. Később a híd nyomtalanul eltűnik, majd a víz is elapad. A környék a 20. század első felében sűrűn beépül, de az Agostyáni út már a 18. században is hosszan be van építve; a környéken még ma is áll néhány barokk ház (Egység u.).

Építéstörténet. A polgári iskola

Az épületegyüttes tér felőli részén, a későbbi polgári iskola helyén, az egykori temetőkert felszámolása után a legrégebbi fényképek és képeslapok felvételeinek tanúsága szerint egy földszintes, egyszerű, de takaros, klasszicizáló épületet láthatunk. A Tóvárost ábrázoló, legrégebbi, 1848-as fényképfelvétel már ábrázolja ezt a földszintes épületet (a tetőgerince látszik).¹¹

A későbbi fényképeken jobban látszik a ház, 9 ablaktengellyel, középrizalittal. Az épület, az írásbeli utalások szerint, a 19. század végén községháza és iskola volt.

Ennek a mai iskolaépület előtt itt álló, földszintes ingatlannak az építéstörténetéről semmit nem tudunk, de az itt elterülő temető ugyanúgy datálja ezt az épületet is, mint a szomszédos kaszárnya esetében. A temető bezárása és felszámolása után kerülhetett sor ennek a 19. századi épületnek az építésére, amely, a téren elfoglalt helyzete alapján valószínűleg már ekkor is községháza volt.

A jelenlegi iskolaépület főhomlokzati szárnyának alaprajza, de a főhomlokzat szélessége mindenképpen ugyanilyen, mint ezé az épületé, vagyis jelentősebb középízlést mutat. A jobb felvételeken fel tudjuk fedezni, hogy az épület sarkain ott állnak azok az embermagasságú **szegletkövek**, amelyek ma is megvannak, ugyanitt. Arra gondolunk, hogy a jelenlegi polgári iskola magvát ez a 19. századi épület jelentette, melyet alapfalaiban talán meg is találunk egy komolyabb épületkutatás során.

A tóvárosi új iskolaépület építése a századforduló építkezéseinek lendületébe, a Monarchia iskolaépítkezéseinek hosszú sorába illeszkedik. Az 1880-90-es években zajlott egy nagyszabású, állami szintű fejlesztés, melynek során a Monarchia területén lévő iskolaingatlanokat áttekintették, és a szükséges esetekben átépítették ezeket. Új iskolák sorát emelték, a falusi iskolákhoz pedig típusterveket adtak ki. Az ingatlanfejlesztéssel párhuzamosan az intézményrendszer is átalakult, új iskolatípusok jelentek meg, úgy, mint a polgári iskola, a reálgimnázium, stb.

A tóvárosi új iskola esetében az építtető a község. Az iskolaépület rendeltetése nemcsak elemi iskola (6 osztály) volt, de a korszak magasabb szintű, modernnek számító oktatási intézménye, a polgári iskola (a 4 elemi osztályra épülő további 4 osztály) is ugyanitt kapott helyet. Ez az iskolatípus rangot adott a polgári fejlődésében kibontakozó községnek.

„A 19. század végén az Esterházy (jelenleg Országgyűlés) tér földszintes épületében az akkori községi elöljárósággal egy épületben működött ... a hat évfolyamos Állami Elemi Iskola.” Ez tehát a polgári iskola előtt itt álló ingatlanra vonatkozik.¹²

Tata és Tóváros megbízottjai a királyi tanfelügyelő jelenlétében tartottak közgyűlést 1903 augusztusában, azzal a céllal, hogy polgári iskola építését kezdeményezzék. A polgári iskola, mint intézmény, még az év szeptemberében megkezdte működését, egy tatai, Úri utcai házban. A Tata-Tóvárosi Polgári Leányiskola Egyesület eközben kijelölte az új iskolaépület helyéül a tóvárosi régi iskola telkét. *„Új iskola épület Tóvároson. Tóváros községben a régi rozoga épület helyett az egészségügyi körülményeknek teljesen megfelelő új iskolát szándékoznak emelni, s a folyó hó 30-án tartott értekezleten, melyen Lőrinczy György kir. tanfelügyelő is részt vett, oly tervben állapodtak meg, amely szerint az emeletesre építendő új épületben az óvoda is elhelyezést nyerne. A terv kivitele mintegy 80.000 koronába kerül.”*¹³

Épült 1904-ben

Nádasdy Sárközy Aurél: a vármegye főispánja

assai és ablánczkürti Ghyczy Dénes alispán

Lőrinczy György királyi tanfelügyelő

Pócze János: járási főszolgabíró

Lugosi Gyula: községi főjegyző

Kvárik János: községi bíró

Perényi Ignác: igazgató tanító idejében

Molnár György kőműves mester tervei szerint

Brüll Ignác: ács

König István: asztalos

Simonics Imre cserépfedő mester.

Az iskola bejáratának emléktáblája (donátori táblája) megörökíti az építkezés létrehozóit, megvalósítóit, és az átadás évét is

Az építkezés előrehaladásával kapcsolatban, a munkálatokat követő, és arról folyamatosan és lelkesen tudósító sajtó újságcikkei közül a tetőről így ír a Tata-Tóvárosi Híradó tudósítója:

*Szeptember első napjaiban már az ácsmunkára kerül sor, a tetőzet kötése különben is Brüll Ignác ácsmester telepén már teljesen feldolgozva fekszik, csak rá kell rakni a felhúzott falakra. Így van az asztalos és bádogos munka is. Az állami építészeti hivatal kiküldötte Gonda mérnök a héten künn volt ellenőrizni... Véleménye szerint a dolgok rendben folynak, s a tóvárosiaknak erős lehet a reményük, a mondott időben, november elsején rendeltetésének átadhatni ezt a 'minta-iskolát'. (1904. augusztus 28.)*¹⁴

A tóvárosi új állami iskola ünnepélyes megnyitó díszünnepségét végül is 1905. január 8-án tartották meg, és az oktatás az épületben csak a következő szeptembertől, az 1905/06-os tanévben vette kezdetét.

Az iskola rövid története

1918-ban az iskolában 10 tanterem működött (6 elemi, 4 polgári iskolai osztállyal), könyvtárakkal (ifjúsági és tanítói), szaktantermekkel (ének- ill. rajzterem), szertárakkal, szolgálati lakásokkal.¹⁵ Az udvar nagyon szűk volt, és nem volt vezetékes víz, nem voltak mosdók: az udvaron voltak deszkafalú mellékhelyiségek, vizet pedig egyedül az udvarban álló egyetlen húzós kút adott. Közben az össz gyermeklétszám a 700-at is elérte.

Az iskolában működött 1919 után a Temesvárról menekített Erdészeti Szakiskola. 1949-ben iparostanonc-iskola is helyet kapott az épületben.

A tornaterem az azóta lebontott kereszt szárnyban volt.

1945-ben orosz hadikórház volt itt, a jelentésekből kiderül, hogy az osztályokból, termekből a kályhák és ablaküvegek hiányoztak. Bombatalálat is érte 1945 januárjában az ingatlant, de ez, a felvételek tanúsága szerint nem tett nagyobb kárt.

1946-tól II. sz. Állami Általános Iskola néven működik az intézmény, már mint 8 osztályos általános iskola. A polgári iskola 1948-ban szűnik meg. 1961-ben az intézmény felveszi Vaszary János nevét.

A modernnek számító, tágas épület építése után nem sokkal szűk lett az elemista gyerekek és polgári iskolás lányok számára. Főleg az udvar szűkössége volt nagyon zavaró. Az évtizedeken át kaszárnyaként használt, szomszédos épület iskolához kapcsolására csak 1954-ben került sor. (Ezt megelőzően egy részét már használatba vette az iskola.) A két épület határán lévő, Agostyáni utcára merőleges épületszárnyakat ekkor mindkét oldalról (a kaszárnya felől is, és az iskola felől is) elbontották, hogy egy tágas, közös udvart nyerjenek. Külső homlokzati átalakítás nem történt; mindkét épület maradéktalanul megtartotta eredeti megjelenését, teremsorait, térfedéseit. A kaszárnyaépület É-i és K-i szárnya (fészerek, műhelyek, istállók, latrinák, stb.) ma már nincs meg, az É-i szárnyat egy teljesen új sportcsarnok foglalja el.

Az épületet ért változások, alakítások

Elmondhatjuk, hogy az épületszárny érintetlen, tetőzetének megjelenésében is. Még a II. világháború sem tett kárt az épületben; az eredetit pótló rekonstrukció lehetőségét is kizárhatjuk, mert egy felvétel tanúsága szerint az épület épen vészelte át a frontot, csak ablakai törtek ki.

Amint az épület képeslapokon és régi fotókon megörökített képét nézzük, azt tapasztaljuk, hogy **az iskola 100 éves története alatt szinte semmit sem változott**. Sem a homlokzatok rendje, sem a nyílások, párkányok, a homlokzati téglaburkolat és vakolatarchitektúra nem szenvedett átalakítást. Ugyanez érvényes az oldal- és középrizalitot lezáró és koronázó oromzatok elrendezésére is. Ez a motívum különösen fontos számunkra, hiszen a jelenlegi beavatkozás a tetőt érinti.

Az épületet ért változások, alakítások jelentéktelenek. A főhomlokzaton az 1945 utáni időszakban eltűnt a koronázó párkány alatti kapitális felirat, ami nyilván a vakolatba volt bemélyítve: ÁLLAMI ELEMI NÉPISKOLA. Eltűnt továbbá a középső orommezőben kialakított országcímér - ez utóbbit a rendszerváltás után rekonstruálták.

Az udvar felől jobban látszanak annak az átalakításnak a nyomai, amikor a két önálló épületet összekapcsolták. Mind a polgári iskola, mind a kaszárnya felől jól kivehetők a közbülső, lebontott traktusok csonkjai.

A héjazatot tekintve azt mondhatjuk, hogy a régi fotókon a honvédlaktanya tetőzetén hullámos (3 hullámot vető), 19. századi, jellegzetes tatai cserép látható. A polgári iskola tetőzetén nem vehető ki ilyen jól a cserép formája, talán hornyolt, egyenes alsó széllel.

6. Irodalom:

Rohrbacher (Rédey) Miklós: Tata története. Tata, 1888.

Mohl Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909.

Genthon István: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Bp. 1959.

Rados Jenő: Tata. Bp. 1967.

Tata története I-II. szerk. Bíró Endre – Körmendi Géza, Tata, 1979-1984.

Arx – oppidum – civitas. A vártól a városig. Tata évszázadai. Tata, 2004. Szerk. Kisné Cseh Julianna

Szatmári Sarolta: Tata a magyarországi érett középkor településhálózatában. Arx – oppidum – civitas. A vártól a városig. Tata évszázadai. Tata, 2004. 33-48.

Bártfai I. – Homor Gy. – Petrozsényi T. – Polgár S. – Szekeres J. – Váradi Gy.: Tata katonái 1869-1999. Tata, 2001.

100 éves Alma Mater. A Vaszary János Általános Iskola jubileumi évkönyve. Tata, 2004.

Tata és Tóváros képekben. Szerk. Mohai Rita – Horváth István. Tata, 2007.

Lakatos Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508-1510). A diplomácia válaszáján – 500 éve volt Tatán országgyűlés. Tata, 2010.

7. A releváns források:

A csak fotókópián megmaradt, 18. század végi várostérképeken jól megfigyelhető a telek állapota. A térkép 1763 és 1783 között készült. A mai elrendezéshez hasonlóan utak torkolatában, a tóvárosi főtér keleti oldalán látható a telek, amelyet teljes egészében elfoglal a temető; keleti lehatárolását a patak medre jelenti. Épület a temető közepén álló Szent József-kápolnán kívül nem figyelhető meg.

Részlet:

A fenti térképen látható híd azokon a felvételeken is látszik, amelyek a honvédlaktanya külső homlokzatát mutatják.

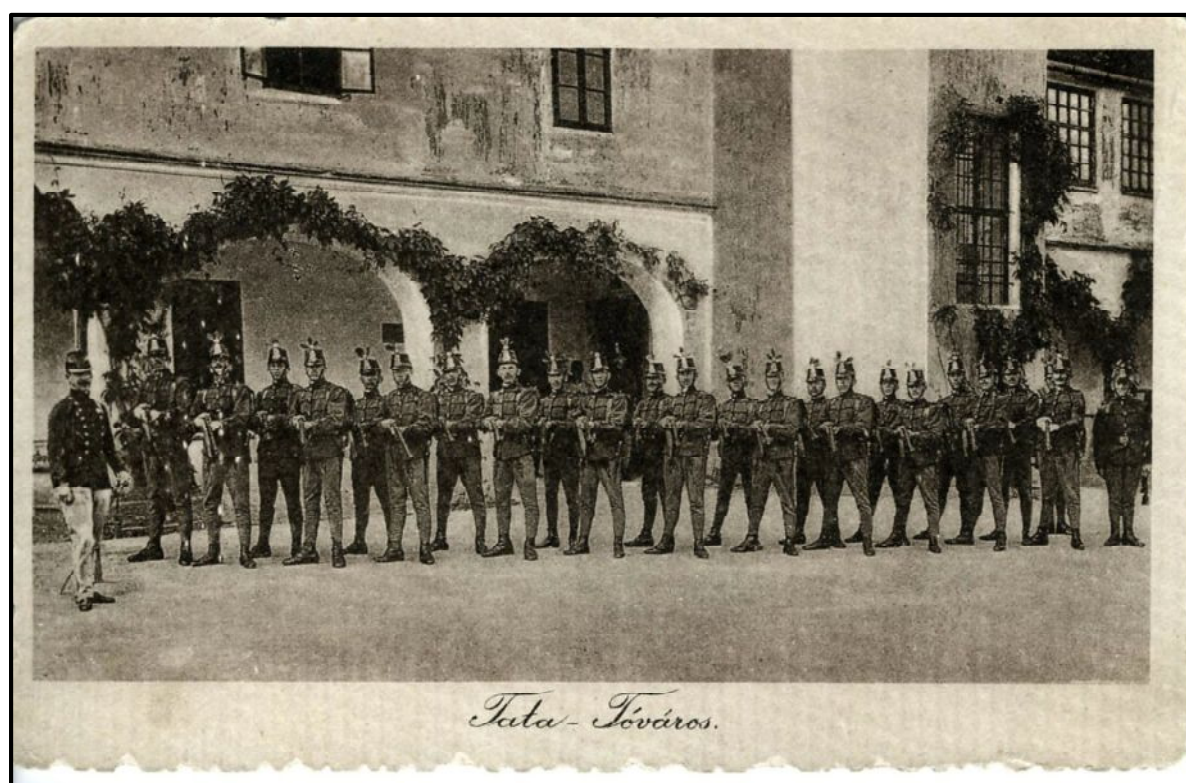

A telek átalakítása (temető megszüntetése, építkezés: községháza, illetve a későbbi kaszárnya) a katonai felmérések térképlapjain is látszik, tehát épületek a 19. század közepétől voltak itt. Az 1885-ös kataszteri térkép már az itt létesített kaszárnya oldalfolyosó és mellékszárnyak nélküli állapotát mutatja.

A laktanya udvari homlokzatairól készült képeken (ezek kizárólag képeslapok, amelyek nyilván elsősorban a katonaság számára, nagy számban készültek) jellegzetes motívumként a tornác

látható, illetve az a sokszög záródású, homlokzatból kilépő tömeg, amely a lépcsőházat foglalja magában.

8. Javaslat további kutatásra, falkutatásra:

A tornacsarnok felőli, tervezett bővítés olyan területet érint, ahol valamikor temető, a 19. században pedig egy ismeretlen funkciójú épület állt. Ilyen értelemben a terület régészeti megfigyelést kíván.

9. Összefoglalás

A Vaszary János Általános Iskola épülete összetett épületegyüttes. Belső udvart közrefogó három épületszárnya két korábbi épületből keletkezett. Az Országgyűlés tér felől egy korábbi községháza ill. az ennek helyén 1904-ben épült polgári iskola, az Agostyáni út felől egy 19. századi épület, majd ennek helyén a 1867-1889-es datálású honvédlaktanya jelenti az épület magvát.

A telek múltja a 18. századig vezethető vissza, amikor itt a jelenlegi iskola telkével megegyező módon a városi temető feküdt. 1848-ban már ház állt a tér felől, amely községháza és iskola volt. Az Agostyáni út felőli, barokk karakterű városi ház(ak), a laktanya magvát jelentő régi épület(ek) datálását csak a stíluskritika segítségével tudjuk a 19. század elejére tenni.

A kaszárnya építéstörténetére vonatkozóan biztos adatnak látszik az emeletes épület datálása 1885-előtti évekre (1867-1885), míg az oldalfolyosó a megtévesztően barokkos árkáddal ez után készül el.

A 20. század során, a két külön ingatlan 1954-ben történt összekapcsolását (a keresztirányú, egymással szomszédos épületszárnyak lebontását) leszámítva jelentős változás az épületen nem történt. A tornacsarnok építése az 1990-es években jelentett változást, ez azonban a polgári iskola és a kaszárnya főépületeit nem érintette.

Az épületegyüttes műemléki karaktere ma is felismerhető, a külső homlokzatokon egyértelműen szép a kép, míg a belső, udvari homlokzatok is beszédesek, a régi állapotot őrzők, tükrözők. Kíváncos lenne ezt a benyomást a későbbiekben is fenntartani.

Folyamatos problémát jelent az épület funkciójából, és jelenlegi használatából adódóan a helyhiány. Az oktatás számára hasznos alapterület nyerése, az épület körbeépítettsége miatt nem lehetséges, a belső udvar így is épp, hogy elég a nagy gyermeklétszám igényeinek fényében, és a vonatkozó előírások függvényében. Az egyetlen lehetséges megoldás a tetőtér beépítése marad.

Jegyzetek:

1. Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom-Esztergom megye. Budapest, 2006.126.
2. Tata városképi és műemléki vizsgálata. Bp. 1952.II/b. 3.
3. Tata védelemre kijelölt területének építészeti értékvizsgálata. Kézirat, VÁTI. 1986.74.
4. A helytörténet összefoglalása a Körmendi Géza – Bíró Endre-féle kétkötetes városmonográfián alapul, nem hivatkozom rá minden bekezdésnél külön. Tata története I-II. szerk. Bíró Endre – Körmendi Géza, Tata, 1979-1984. Értékes kiegészítése, különösen a várostörténet szempontjából az Arx – oppidum – civitas. A vártól a városig. Tata évszázadai. Tata, 2004. c. tanulmánykötet, amelyre szintén hivatkozhatnék folyamatosan, akár a város mezővárosi fejlődésének történetének kapcsán, akár a város historiográfiai összefoglalásának köszönhetően.
5. Lakatos Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508-1510). A diplomácia válasútján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Annales Tataienses VI. Tata, 2010.29-66.
6. Mohl Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909. 78.
7. Mohl Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909. 174.
8. Bártfai I. – Homor Gy. – Petrozsényi T. – Polgár S. – Szekeres J. – Váradi Gy.: Tata katonái 1869-1999. Tata, 2001. 40-41.
9. Bártfai I. – Homor Gy. – Petrozsényi T. – Polgár S. – Szekeres J. – Váradi Gy.: Tata katonái 1869-1999. 24-27.
10. A 100 éves Alma Mater. A Vaszary János Általános Iskola jubileumi évkönyve. Tata, 2004. 21.
11. Ezt a különleges fotográfiát nagy becsben tartották Tata kutatói, a legkorábbi tatai képeslapok között már ott van reprodukciója. Ld. képmelléklet. (Egyébként a felvétel abból a nevezetes alkalomból készült, hogy március végén nagy hó esett.)
12. A 100 éves Alma Mater. A Vaszary János Általános Iskola jubileumi évkönyve. Tata, 2004. 5.
13. u.o.
14. u.o.

15. Az tanintézmény vázlatos történetét az iskola jubileumi évkönyvének tanulmánya alapján foglaltam össze, amely jobbára a városi sajtó tudósításaira, és az iskola jegyzőkönyveire támaszkodik. A 100 éves Alma Mater. A Vaszary János Általános Iskola jubileumi évkönyve. Tata, 2004

Képek (Archív anyag):

1. Lakossági összeíráshoz készült térkép Tóvárosról, 1780 k. Fotókópia. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Révhelyi-hagyaték, Üvegnegatívok.
2. Az épület alaprajza az 1885-ös kataszteri térképen.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2039306.4665750298%2C6049088.987659446%2C2040917.6158118532%2C6049566.719086229>
3. A tatai honvédlaktanya felmérése 1913-ból. Hadtörténeti Levéltár Katonai Objektumok Gyűjteménye, Közli: Tata katonái, Tata, 2001. 40-41.
4. 1848-ban készült fényképfelvétel későbbi kiadású képeslapon. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 70.25.1.
5. A tóvárosi főtér a 19. század végén. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 70.25.6.
6. A tóvárosi főtér a 19. század végén. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 66.404.1.
7. A tóvárosi főutca képe, a háttérben már a polgári iskola látszik. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 66.405.1.
8. A frissen épült polgári iskola, előtte sövény telepítése. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 66.406.2.
9. A frissen épült polgári iskola, előtte sövény telepítése. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 66.406.3.
10. Az újonnan épült polgári iskola. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok, Ltsz. 70.2.148.
11. A polgári iskola a lebontott állvánnyal. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok, Ltsz. 66.401.1.
12. Tóvárosi utcakép. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Fotótár
13. Az Országgyűlés tér 1945-ben. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Fotótár
14. Szovjet emlékmű az Országgyűlés téren. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok. Ltsz. 70.25.8.

15. Az udvar felőli homlokzat. Osztálykép 1928-ból. Közli: A 100 éves Alma Mater. Tata, 2004. 9.
16. A honvédlaktanya a híddal. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok, Itsz. 66.397.1.
17. A honvédlaktanya. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok, Itsz. 66.396.1.
18. Tüzérek a laktanya udvarán. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok, Itsz. 66.399.1.
19. A laktanya udvara, színezett fényképen. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Képeslapok, Itsz. 66.400.2.
20. Az épülő városközpont képe. Amatőr felvétel. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Fotótár
21. Az új városközpont, a téren telepített konténer-üzletházzal. Amatőr felvétel. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Fotótár
22. Az Országgyűlés tér madártávlati képe az 1980-as évekből. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Fotótár
23. A laktanya első világháborús emléktáblája. Amatőr felvétel. Kuny Domokos Múzeum, Helytört. Gyűjt., Fotótár

A jelenlegi állapot felmérési fotói:

1. Az Országgyűlés tér képe K felől
2. A Vaszary iskola főhomlokzata
3. Az iskola É-i oldalhomlokzata
4. Szegletkő az iskola ÉNy-i sarkán
5. Szegletkő az iskola DNY-i sarkán
6. Az iskola D-i oldalhomlokzata
7. Emléktábla az iskola D-i oldalhomlokzatán
8. Az iskola Agostyáni út felőli (D-i) oldalhomlokzata. (Az egykori honvédlaktanya)
9. Az I. világháború márvány emléktáblája a volt honvédlaktanya homlokzatán
10. Emléktábla a II. világháborús hősök nevével a honvédlaktanya homlokzatán
11. Világháborús emléktábla a laktanya homlokzatán
12. A volt honvédlaktanya zárófala (K-i homlokzat)
13. Rizalit a D-i homlokzaton, felül jól kivehető a kerámia fríz.
14. Kerékvetők és vörösmészkő lábazati burkolólapok a polgári iskola Agostyáni úti oldalán
15. Udvari homlokzat Ny felé
16. Udvari homlokzat É felé
17. A sportcsarnok
18. Udvari homlokzat D felé (középen a kapualj bővebbre kivésett hevederíve)
19. Udvari homlokzat D felé, a honvédlaktanya (a „támpillér” a lebontott merőleges szárny maradványa)
20. Udvari homlokzat D felé, a kaszárnya lépcsőházától balra
21. Udvari homlokzat D felé, a kaszárnya lépcsőházától jobbra
22. A polgári iskola DNY-i sarkához csatlakozó lépcsőház
23. A folyosó: régi ajtótokok, mozaikkő padló, poroszsüveg boltozat
24. A főbejárat lépcsőháza, vörösmészkő lépcsőfokokkal
25. Donációs tábla a bejáratnál
26. Vaszary János modern mellszobra a szoborfülkében

27. Elfalazott árkádok a honvédlaktanya emeleti traktusai között
28. Kőkeretes ajtók a harántfolyosón, a honvédlaktanyában
29. Tornác a honvédlaktanya földszintjén
30. Bolthajtások az ebédlőben (honvédlaktanya)
31. Bolthajtások az ebédlőben (honvédlaktanya)
32. A honvédlaktanya tetőszerkezetének gerendái
33. A tornác feletti toldás a tetőszerkezetben (honvédlaktanya)
34. A tornác feletti toldás a tetőszerkezetben (honvédlaktanya)
35. Gerenda betoldása, ugyanitt
36. Fióktető a polgári iskola tetőszerkezetében
37. Fióktető
38. Régi, egyenes szélű, lapos cserép a padláson
39. Fióktető a polgári iskola tetőszerkezetében
40. Régi lapos cserép a padláson, hódfarkú
41. Villás gerendázat a polgári iskola tetőszerkezetében, DNy-i sarok
42. A tetőre szerelt sziréna tartócsöve
43. A széles, kettős kémények egyike, polgári iskola padlás
44. Kettős kémény, polgári iskola padlás
45. Kettős villás tartógerendázat a polgári iskola főhomlokzati rizalitjánál
46. Az ÉNy-i saroknál valamikor több kémény is csatlakozott
47. A tönkrement, elfalazott, bontott kémény
48. Régi hornyolt cserepek a polgári iskola padlásán
49. Cserépkupac
50. Ismeretlen eredetű kőváza, épületplasztika, törött (a polgári iskola padlásán)
51. A gerendakoszorú tartó keresztgerendái
52. Analógiák: a korszak és a stílus legszebb épülete, az Esterházy (ma Kristály) Szálló
53. Analógiák: téglaburkolat és megtört szemöldökpárkányos, obeliszkos ablaksor egy szerényebb kivitelű bérházon (Kocsi u. 8.)